ՍԱՍՈՒՆ ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄՅԱՆ
SASUN HAMBARDZUMYAN

ԳՈՅԱԿԱՆԱԿԵՐՏ ՎԵՐՋԱԾԱՆՑ ՈՒՆԵՑՈՂ ՆՈՐԱԿԱԶՄ ԲԱՌԵՐԸ ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ՇԻՐԱԶԻ «ՀԱՅՈՑ ԴԱՆԹԵԱԿԱՆԸ» ՊՈԵՄՈՒՄ

Հովհաննես Շիրազի «Հայոց դանթեականը» պոեմի բառապաշարի նորակազմությունների մի մասը վերջածանցավոր բառեր են:

Դրանք պայմանականորեն ենք համարում հեղինակային նորակազմություն:

Այդ բառերը չենք գտնում Ստ. Մալխասյանցի, ԳԱԱ Հ.Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտի հեղինակային կոլեկտիվի և է. Բ. Աղայանի բացատրական բառարաններում, եթե չհաշվենք այն դեպքերը, երբ դրանցում օրինակներ են բերվում միայն Հովհ. Շիրազի այս կամ այն երկից[1]:

Համեմատել ենք նաև Ս. Ա. Մելքոնյանի կազմած բառացանկի, Ս. Ա. Էլոյանի և Փ. Գ. Մեյթիխանյանի հեղինակած ժամանակակից հայերենի նորաբանությունների բառարանների, ինչպես նաև Ա. Ա. Մարությանի գիտական հոդվածում առանձնացված նոր բառերի հետ[2]:

Հայերենի բառապաշարը հարուստ է ոչ միայն պարզ և բարդ, այլև ածանցավոր բառերով: «Հայոց դանթեականը» պոեմի ածանցավոր բառերի մեջ առանձին խումբ են այն բառերը, որոնք կազմված են ժամանակակից հայերենում բավականին կենսունակ վերջածանցներով:

Ածանցը, ինչպես սահմանում է է. Բ. Աղայանը, երկրորդական բառակազմական ձևույթ է, որով կազմվում է նոր բառ: «Իրենց կազմում ածանց կամ ածանցներ ունեցող համադրական բաղադրությունները կոչվում են *ածանցա-*

---

[1] Տե՛ս *Ստ. Մալխասեանց*, Հայերէն բացատրական բառարան, հհ. I - IV, Երևան, Հայկ. ՍՍՌ պետհրատ., 1944-1945: «Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարան», հհ. 1-4, Երևան, ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., 1969-1980: *է. Բ. Աղայան*, Արդի հայերենի բացատրական բառարան, Երևան, «Հայաստան» հրատ., 1976:

[2] Տե՛ս *Ս. Ա. Մելքոնյան*. Հովհաննես Շիրազ (գեղարվեստական վարպետության հարցեր), «Բարձրագույն դպրոց» հրատ., Երևան, 1993: *Փ. Գ. Մեյթիխանյան*, Նոր բառերի բացատրական բառարան, Երևան, «Փյունիկ» հրատ., 1996: *Ս. Ա. Էլոյան*, Արդի հայերենի նորաբանությունների բառարան, Երևան, «Նաիրի» հրատ., 2002: *Ա. Ա. Մարության*, Նորաբանությունները Հ. Շիրազի «Հայոց դանթեականը» պոեմում, «Հայոց լեզու և գրականություն», 5-6, 2001, էջ 23-31:

վոր բառեր»[3]: Հայտնի է, որ ածանցավոր բառերը կազմված են լինում մեկ և մեկից ավելի ածանցներով: Ածանցը բաղադրական հիմքին ավելանում է կամ սկզբից, կամ վերջից. առաջին դեպքում ունենում ենք նախածանցավոր, իսկ երկրորդ դեպքում՝ վերջածանցավոր բառ: Հայերենում առհասարակ առավել մեծ թիվ են կազմում վերջածանցավոր բառերը, որովհետև վերջածանցները քանակապես ավելի շատ են, քան նախածանցները[4]:

Վերջածանցումը տեղի է ունենում բաղադրվող հիմքին որևէ վերջածանցի հավելումով: Այս դեպքում նույնպես ածանցները միանում են պարզ կամ բաղադրյալ (բարդ, ածանցավոր և բարդ ածանցավոր) հիմքերին[5]: Ժամանակակից հայերենում վերջածանցը սովորաբար բնութագրվում է հետևյալ կերպ. «Վերջածանց է կոչվում այն բառակազմական երկրորդական ձևույթը, որը կցվելով բառի (հիմքի, նախատիպի) վերջից և նրան նոր իմաստ կամ իմաստային նրբություն տալով՝ կազմում է նոր բառ»[6]:

Վերջածանցմամբ կազմվում են գոյականներ, ածականներ, թվականներ, մակբայներ: «Գոյականակերտ են կոչվում այն ածանցները, որոնք դրվելով տարբեր հիմքերի վրա՝ կազմում են գոյական անուններ»[7]: Այնուհետև, Լ. Ս. Հովսեփյանը գտնում է, որ «վերջածանցները անհնարին է ենթարկել այնպիսի հստակ խմբավորման, ինչպես նախածանցները: Կարելի է առանձնացնել միայն ածանցների գործառական խմբեր՝ այս կամ այն խոսքի մասը կերտելուն նրանց գործառույթի համաձայն (գոյականակերտ, ածականակերտ, մակբայակերտ և այլն): Իմաստային տեսակետից նրանք խայտաբղետ պատկեր են ներկայացնում»[8]:

«Հայոց դանթեականը» պոեմում կան շուրջ մեկուկես տասնյակ գոյականակերտ վերջածանցով կազմված մեկ հարյուրյակից ավելի բառեր:

---

[3] *Է. Բ. Աղայան*, Բառագիտություն. *Գ. Բ. Ջահուկյան, Է. Բ. Աղայան, Վ. Դ. Առաքելյան, Վ. Ս. Քոսյան*, Հայոց լեզու, I մաս, Ա պրակ (Ներածություն, հնչյունաբանություն, բառագիտություն, դարձվածաբանություն). Երևան, «Լույս» հրատ., 1980, էջ 443:

[4] *Է. Բ. Աղայան*, նշվ. աշխ., էջ 446: Հմմտ. *Լ. Ս. Հովսեփյան*, Գրաբարի բառակազմությունը, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1987:

[5] Թե հին և թե նոր գրական հայերենի ածանցների և ածանցման մասին մանրամասն տե՛ս *Մ. Աբեղյան*, Հայոց լեզվի տեսություն, Երևան, «Միտք» հրատ., 1965, էջ 222-282: *Ս. Ա. Էլոյան*, Ածանցները ժամանակակից հայերենում, Երևան, Հայկ ՍՍՌ ԳԱ հրատ., 1963: *Ս. Ա. Գալստյան*, Ածանցումը և ածանցները ժամանակակից հայերենում, Երևան, Երևանի համալս. հրատ., 1978, էջ 48-188: *Ա. Մ. Սուքիասյան*, ժամանակակից հայոց լեզու (հնչյունաբանություն, բառագիտություն, բառակազմություն), Երևան, 1982, էջ 318-363: *Լ.Ս.Հովսեփյան*, նշվ. աշխ., 187-287:

[6] *Ա.Սուքիասյան*, նշվ. աշխ., էջ 340:

[7] *Ա.Սուքիասյան*, նշվ. աշխ., էջ 327:

[8] *Լ.Ս.Հովսեփյան*, նշվ. աշխ., էջ 187:

Այդ վերջածանցներն են՝ *-անք, ացի, -ենի, -իչ, -իկ, -մունք, -ոց, -ություն, -ուկ, -ուհի, -ում, -ունք, -ստան, -ք*:

Ստորև առանձին-առանձին անդրադառնում ենք «Հայոց դանթեական» պոեմում գործածված այն բառերին, որոնք իրենց կազմում ունեն հիշալ ածանցներից մեկնումեկը: Դրանք ներկայացնում ենք նկարագրական և վիճակագրական քննությամբ:

1. *-Անք* վերջածանց ունեցող կազմությունները մեկ տասնյակից փոքրինչ ավելին են, սովորաբար բաղադրված են լինում պարզ հիմքի հետ՝ բացառությամբ մեկ-երկուսի: Ընդ որում ածանցը դրվում է երկու կարգի հիմքի վրա՝ գոյական կամ բայարմատ:

ա)Գոյականական հիմքով բաղադրվածներ, այսինքն՝ *պատիժ, վերջերգ* հիմքերով՝ *պատժանք* («պատիժ. պատժելը»), *վերջերգանք* («վերջերգ. ավարտ, երգերից վերջինը»):

Օրինակ՝ «Ո՛վ դուք՝ վկաներ հավերժավրեժ հայոց եղեռնի, / Զարթե՛ք, որ *պատժանքն* այս անգույդ մեղքի կոկորդից բռնի» (7)[9]: «Այն էլ գենոցիդն այս դժոխաքեն, / Աստված էլ, գուցե, նորից կբացի / *Պատժանքի* գալիք սուրբ դուռն ապաքեն» (135): «*Վերջերգանք*» («վերջերգ. ավարտ, երգերից վերջինը». վերնագիր. 334):

բ) Բայական (բայարմատ) հիմքով բաղադրվածներ, ըստ որում *ապշ(ել)-շշմ(ել), գուռնագռ(ալ), ընկրկ(ել), խարա(նել), ննջ(ել). նշավակ(ել), շշնջ(ալ), պեղ(ել), ցեղասպան(ել)* բաղադրվող հիմքերով՝ *ապշանք-շշմանք* («խոր հիասքափություն. ապուշ կտրելը»), *գուռնագռանք* («գուռնայի տհաճ ձայն. գռոց)», *ընկրկանք* («նահանջ. տեղի տալը, հետ կանգնելը»), *խարանք* («այրուք, այրվածք. (փխբ.) անարգանք, մեղադրանք»), *ննջանք* («նինջ, քուն. (փխբ.) անտարբերություն»), *նշավանք* («հանդիմանանք, նշավակում»), *շշնջանք* («շշնջոց, շշնջյուն»), *պեղանք* («պեղված բաներ. պեղվածք»), *ցեղա(ը)սպանք* («ցեղը սպանելը»):

Օրինակ՝ «Վանա վարդերես մերկամոլորիկ Վարդուհի դառած՝ / *Ապշանք-շշմանքի* փշերը լարած...» (217): «Թմբուկների տակ գինավառ գորքի, / Զարախինդ գոչով *գուռնագռանքի*» (293)[10]: «Մի աչքը լիքն էր Աստծո գութով, / Աստվածագոհի՝ Վարդանով իմ քաջ,/ Մյուսն՝ *ընկրկանքն* այս հիսուսահառաչ» (71): «*Խարանքի* գիշեր» (վերնագիր. 149): «Ես նզովում եմ

---

[9] Բնագրային օրինակները վերցված են՝ *Հովհաննես Շիրազ*, Հայոց դանթեականը. Հայ կոտորածների հավերժասուգին» (Երևան, «Նաիրի» հրատ, 1991) գրքից՝ կից նշելով միայն համապատասխան էջը:

[10] Ունենք նաև այս հիմքից *-ոց* վերջածանցով *գուռնագռոց* կազմությունը (տե՛ս ստորև):

ննջանքն իմ հունաց, / Որ Աքիլլեսիս սուրն է պատյանել... / Այդ հին ցավից են մագերս ծյունել» (258): «Թուրքահողմ ձեռով երկնքին նետված՝ /Որպես *նշավանք* քեզ, ո՛վ հայ Աստված» (208): «Եվ աչքերի մեջ քնքուշ մի ապշանք.../Շրթունքն էր շարժում՝ ինչպես *շշնջանք»* (195): «Վեր էր խոյանում աստղադիտարանն Ակնա լճափին, / Վկան են՝ *պեղանք*, ու վկա՝ արփին» (121) և այլն:

2. *-Ացի* վերջածանց ունեցող կազմություն է *արևմտացի* («արևմուտքցի. արևմտյան եվրոպացի») բառը՝ *արևմուտք* բաղադրվող հիմքով:

Օրինակ՝ «Որոնց ընդհանուր մակարդակը *արևմտացիներու* հետ բաղդատմամբ շա՛տ, շա՛տ ցածր է» (107):

3. *-ենի* վերջածանց ունեցող կազմություն է *ռոմակենի* («ռոմակի՝ գիշատիչների խմբի անդամ»)՝ *ռոմակ* գոյականական բաղադրվող հիմքով: Օրինակ՝ «Այս խոստովանեք, ո՛վ *ռոմակենիք*, / Թե ոնց խլեցիք երկիրն իմ դրախտ» (112):

4. *-Իչ* վերջածանց ունեցող կազմություն է *խավարիչ* («խավար բերող՝ սփռող») բառը՝ *խավար* ածականական բաղադրվող հիմքով:

Օրինակ՝ «Եվ բանաստեղծն էլ՝ ողբն հայրենիքի՝ / Եղեռնի ընդդեմ մտորում է խոր,/ Թե արդյոք նենգող *խավարիչը* չէ՞ր, / Որ հաշմեց հայոց զորքին հեթանոս.- / Դու՞ք պատասխանեք, ո՛վ խաբված խաչեր» (71):

5. *-Իկ* վերջածանց ունեցող բառերը համեմատաբար շատ են, և բացառությամբ մեկ-երկուսի՝ բաղադրված են լինում գոյականական սերող հիմքով:

Ըստ այդմ՝ առանձնանում է երկու խումբ:

ա) Գոյականական հիմքով կազմված բառեր, ըստ որում *դաշտ, դպրոց, զորք, լուսաստղ, Հայաստան, մատուռ, սանրագլուխ* («սանրի նման՝ սանր հիշեցնող փետուրներով փոքր գլուխ»), *ցեղ* («ազգ. հանրություն») բաղադրվող հիմքերով՝ *դաշտիկ* («փոքր դաշտ»), *դպրոցիկ* («փոքր՝ սակավ աշակերտ ունեցող դպրոց»), *զորքիկ* («փոքր՝ սակավաթիվ զորք»), *լուսաստղիկ* («լուսե աստղ. լուսաստղ»), *Հայաստանիկ* («փոքր Հայաստան. մնացած մաս Հայաստանի»), *մատուռիկ* («փոքր մատուռ»), *սանրագլխիկ* («սանրի նման՝ սանր հիշեցնող փետուրներով փոքր գլուխ»), *ցեղիկ* (հեգն.) «փոքր, չնչին ցեղ»):

Օրինակ՝ «Այս իմ ողբերգածն ուրիշ է, ուրիշ, / Մինչ քոնը թղթե *դաշտիկ* է թավիշ...» (227): «Չորս հարյուր մանուկ՝ *դպրոցիկ* մի սուրբ, / Կենդանի թաղված չորս հարյուր հայեր...» (195): «Խոսում էր սուրն հայ *զորքիկի*, / Շաչում էր թուրն Անդրանիկի» (305): «Անմեղ էր, ինչպես

լուսատոիկս պերճ, / Որ խարխափում էր խոր խավարիդ մեջ...» (156): «Նոր *Հայաստանիկն* այս իմ փրկված, / Այս գետակն՝ իր մայր ծովից գրկված» (251): «Քանզի իմ ներկան՝ այր մի հուսահատ, / *Հայաստանիկս* վրեժն է կիսատ...» (277): «Մի հուսաձառս՝ գրկված իր մի ողջ անհույս անտառից, / *Մատուռիկս՝* իր բյուրագմբեթ մայրատաճարից» (251-252): «Արծվի ձագերը՝ արծվաթխլիկով, / Կկվի ձագերը *սանրագլխիկով»* (167): «Արծվի ձագերը անգութ մեծացել, / *Սանրագլխիկն* էր կկվից մնացել» (168): «Ապշում էր մեզ հետ լուսինն էլ նամետ, / Որ ազգ է թաղում *ցեղիկ* մի ահմեդ...» (299):

բ) Ածականական հիմքով կազմված բառեր, ըստ որում *աղավնակերպ, աշխարհապաշտ, արծվաթուխ* բաղադրվող հիմքերով՝ *աղավնակերպիկ* («աղավնու նման հեզ ու լուռ՝ նրբին. աղավնաբարո»), *աշխարհապաշտիկ* («աշխարհը պաշտող. աշխարհի նկատմամբ պաշտելի վերաբերմունք ունեցող»), *արծվաթխլիկ* («արծվի պես ուժեղ և թուխ՝ մուգ սև գույնի»)[11]:

Օրինակ՝ «Նորեն հայտնվեց *աղավնակերպիկ՝* / Այս անգամ հույսով ժպտաց մտերմիկ» (56): *«Աշխարհապաշտիկ* մի ողջ մեծ ազգիկ՝ մի անմեղ երկիր, / Ո՞ւր ես, անաստված, թե կաս, գոնե դու, Աստված իմ, փրկի՞ր...» (84): «Արծվի ձագերը՝ *արծվաթխլիկով.*/Կկվի ձագերը՝ սանրագլխիկով (167):

գ) Բայական (կամ բայարմատ) հիմքով կազմված բառեր, ըստ որում *հավերժավառ* («մշտավառ, հավերժ լուսատու»), *մահաքարջ* («մահվան բուն՝ խորշ») բաղադրվող հիմքերով՝ *հավերժավառիկ* («մշտավառ, հավերժ լուսատու»), *մահաքարջիկ* («մահվան բուն՝ խորշ»):

Օրինակ՝ «Եվ ահա երբ որ գիշերվա աչքը խավարը կոխեց, / Լուսինն Աստծո *հավերժավառիկ* կանթեղը կախեց» (17): «Կպրե կարասն է *հավերժավառիկ* ուր մեղքն այրվեր՝ / Յոթնապոռնկաց տանջարանը մեծ» (204): «-Ո՛վ քարայր,-ասի,- ո՛վ *մահաքարջիկ,* /Տասներկու հազար կույս մանչ ու աղջիկ...»(51): «Չլինի՞ դու ես, ո՛վ *մահաքարջիկ,* / Աշունել իմ սերն, ո՛վ դու անզգամ» (172) և այլն:

6 *-Մունք* վերջածանց ունեցող կազմություն է *ազատմունք* («ազատում, ազատություն») բառը, որը գրաբարյան *ազատումն* բառի հոգնակին է, իսկ ժամանակակից հայերենում դիտվում է իբրև *-մունք* ածանցով բաղադրություն. ըստ Ա.Սուքիասյանի՝ «առաջացել է գրաբարի *ումն* ածանցով կազմված բաղադրությունների հոգնակի ուղղական՝ *մունք* ձևից: Բայական հիմքից կազմում է գոյականներ՝ անեզական, ընդհանրական, վերացական

---

[11] *Արծվաթխլիկ* բառը կարելի է դիտել նաև *արծվա-(թխ-լ-իկ)* կաղապարով բաղադրություն:

ընդհանուր նշանակությամբ, ցույց է տալիս կատարված որևէ բան կամ գործողության անուն»[12]:

Օրինակ՝ «Եվ ծորն իջավ Անդրանիկը՝ / Հայ *ազատմանց* հույսով լիքը» (323):

7. *-Ոց* վերջածանց ունեցող կազմություն է *զուռնազոց* («զուռնայի տեսակ ձայն՝ զռոց») բառը, որն, ի դեպ, ժողովրդախոսակցական լեզվից է առնված և բանաստեղծական խոսքի մեջ գործածված:

Օրինակ՝ «Ալեկոծ սուգի հեծեծանքն էին թմբուկով խեղդում, / *Զուռնազռոցով* հայ վշտի վրա միմոսախնդում...» (292):

8. *-Ություն* վերջածանցով կազմություններն այս դեպքում, որքան էլ տարօրինակ կարող է լինել, քիչ են հանդիպում: Ունենք *կես-հայություն* («հայության մի մասը՝ կեսը»), *շղթայվածություն* («շղթայված՝ կաշկանդված լինելը»), *պղծալռություն* («պիղծ՝ ստոր լռություն, լռելը») բառերը: Օրինակ՝ «Հայության մի մասը՝ կեսը: Մորթվելու տարվող մի *կես-հայություն*,- Հարսներ՝ մազերը մեկից դառած ծյուն» (293): «Կամքիդ *շղթայվածության* մեջ էլ երգ ես սիրում, քանզի միայն չարը երգ չունի» (46): «Մի՞թե դու պիտի ապերախտությամբ անառակացյալ / Թազբեհի նման չքաշես հավերժ՝ այս օրերն անցյալ, / *Պղծալռության* պատյա՞նը դնես սուրը վրեժիդ» (275):

9. *-Ուկ* վերջածանց ունեցող կազմությունները երկու դեպքում բարդ, իսկ երկուսում պարզ ածանցավոր բառեր են՝ բաղադրված *գայլամարդ, շնամարդ* և *հայ, մազ* բաղադրվող հիմքերով՝ *գայլամարդուկ* («գայլի վարք ունեցող մարդ, տմարդի»), *հայուկ* («փոքր՝ չնչին հայ»), *մազուկ* («չնչին՝ աննշան մազ»), *շնամարդուկ* («շան վարք ունեցող մարդ, տմարդի»):

Օրինակ՝ «Այս ո՞ւր ես հասնում, ո՛վ *գայլամարդուկ*.../ Տեսավ այս ամենն Անդրանիկն հայդուկ» (179): «*Հայուկն* ո՞վ է, որ ոսկի թաքցնի՝ / Հա՛ն...Վանա ոսկիդ ոսկի կծնի...» (284): «Մի շան *մազուկն* էլ բարձր է մարդ-գայլից...» (201), «-Էնվեր փաշա, *շնամարդուկ*, / Այս ո՞ւմ ազգին սուր ես տանում, / Չքվի՛ր... դեռ կա հայը հայդուկ...» (304):

10. *-Ուհի* վերջածանցով կազմություններն այստեղ համեմատաբար շատ են՝ սերված *Աֆրիկա, բաքի, հյուսիս, չին, սուլթան, Վիրք* բաղադրվող հիմքերից՝ *աֆրիկուհի* («Աֆրիկայի բնակչուհի, կին աֆրիկացի»), *բաքուհի* («թրքուհի, կին թուրք»), *հյուսիսուհի* («հյուսիսի կին բնակիչ, հյուսիսցի կին»), *չինուհի* («Չինաստանի բնակչուհի, կին չինացի»), *սուլթանուհի* («սուլթանի կին, կին-սուլթան»), *վիրուհի* («Վրացուհի, կին վրացի»), ընդ որում որոշ դեպ-

---

[12] *Ա.Սուքիասյան,* նշվ. աշխ., էջ 354-355:

քերում տեղի է ունեցել հիմքի՝ հայերենին բնորոշ փոփոխություն. ինչպես՝ *Աֆրիկա* և *Վիրք* «Վրաստան» տեղանուններից՝ *աֆրիկ-, վիր-* փոփոխված-ները:

Օրինակ՝«Ո՛վ *աֆրիկուհիք*, դո՞ւք էլ եք անհոգ» (155): «-Սորթել որդուն էլ այս քած քաջուհու... / Սրանք չեն դառնա քուլրը...*բաջուհու*» (100): «Ո՛վ *հյուսիսուհիք*, լսեցի՞ք արդյոք.../ Ինչո՞ւ թողեցիք իմ ազգին անօգ» (155): «Ո՛վ հարավուհիք, ո՛վ *հյուսիսուհիք*, / Գոնե անեծքի շուրթով խոսեիք» (156): «*Չինուհի՛ք*, հայ ցավն զգացի՞ք արդյոք, / «Հայաստանն առանց հայի կթողնի / Սև *սուլթանուհին* գերման անկողնի...» (126): «Եվ Հայաստանում էլ հայ չի թողնի / Սև *սուլթանուհիդ* գերման անկողնի» (162): «*Վիրուհիք*, ո՞ւր էր գութը ձեր բազկի» (155):

11. *-ում* վերջածանց ունեցող գոյականները կազմված են *ազգաջնջ(ել)* «ազգին պատուհասել՝ ջնջել-վերացնել, ոչնչացնել. ազգը կործանել», *ինքնապատժ(ել)* «ինքն իրեն պատժել», *հայաջնջ(ել)* «հայերի կոտորել», *մեղսաթաղ(ել)* «մեղավոր՝ անհիրավ ձևով ոչնչացնել», *ոճրագայլ* «գիշատիչ՝ գայլային արարք՝ ոճիր» բայական կամ գոյականական բաղադրական հիմքերով:

Օրինակ՝ «Քարացած վշտով՝ *ազգաջնջումի* այս դժոխատեսլ. / Խաչակնքում էր շանք ու կայծակով երկինքն ահառած» (212): «*Ինքնապատժումով*, որ հայ ես ծնել / Եվ դեռ կուզեիր արծրվացնել» (99): «*Հայաջնջումի* այս վճիռն անզուլգ՝ /Սև յաթաղանի բերանով անսուտ» (193): «Վիրուհիք, ո՞ւր էր գութը ձեր բազկի, / Ո՛վ իսպանուհիք, լսեցի՞ք դուք էլ / *Մեղսաթաղումը* իմ անմեղ ազգի» (155): «Ես վաղվա ծնած խիղճ ու դարերի դատին եմ հանձնում / *Ոճրագայլումներն* այս իմ մատյանած./ Ոճրատեսիլներն այս իմ վկայված...» (259):

12. *-ունք* վերջածանցով ունենք *ազգամասունք* «ժողովրդի՝ ազգի՝ ժողովրդի մի մասը, կոտորածից մնացած հատված(ներ)ը», *աստեղաբարձունք* «անսահման բարձր. աստղերի բարձունք», *արծվաբարձունք* «արծվային՝ արծվին մատչելի բարձունք. (փխբ.) վերին ոլորտ», *դժոխքաշրթունք* «դաժան՝ չար բերան», *ժայռաշրթունք* (փխբ.) «ժայռի պռունկ՝ անշարժ, անխոս, անտարբեր», *մեղսամասունք* «մեղքի բաժին՝ մաս», *մոխրաշրթունք* «մոխրապատ շուրթեր՝ շրթունք», *մոռացունք* «մոռացող. մոռացում՝ մոռանալ տվողներ», *ոսկեմասունք* «ոսկյա՝ թանկ մասունք» կազմությունները. որոնց *մասունք, շրթունք* և *բարձունք* բաղադրիչները գրաբարյան *մասն, շուրթն* և *բարձր* գոյականների հոգնակիի ձևեր են, և որոնք ժամանակակից հայերե-

նում որպես այդպիսին մթագնել են և դիտվում են իբրև *-ունք* (նաև *մոռացունք*-ի դեպքում) վերջածանց[13]: Այսպես, Ա.Սուքիասյանը այս ածանցի մասին գրում է. «կազմում է գոյականներ՝ հավաքական նշանակությամբ, ծագել է գրաբարի *-ն* վերջացող բառերի հոգնակի ուղղականի վերջավորությունից»[14]:

Օրինակ՝ «Դուք չսգացիք զեթ հիսունամյա եղեռնասուգով,- / Լոկ հայը սգաց հազիվ փրկված *ազգամասունքով*» (259): «Նա, որի սիրտը ամուլ արգանդն է ու ոչ թե արցունք, / Ում աչքին հայոց գանգաբլուրն է *աստեղաբարձունք*» (248): «Մանուկ Հիսուսիդ արցունքն անարցունք, / Ո՞ւր ես, փլեկած մեր *արծվաբարձունք*» (89): «Դու էլ, Անգլիա, ո՛վ արծվաբուեր, /Նշավակում եմ *դժոխքաշրթունք* ձեր լռությունը» (272): «-Սգա՛. Հայաստա՛ն, այս *ժայռաշրթունք* աշխարհը վկա՝ / Քո հին եղեռնը նոր շրթունքով էլ սգացող չկա» (43): «Եվ կկործանե աշխարհն այս անսուգ. /Աշխարհ, որ ծով է մի *մեղսամասունք*» (277): «Ու *մոխրաշրթունք* նզովում էին / Ալթայից խուժած սելջուկի ճամփան» (96), «Ուրեմն բալասան չես այժմ, ո՛վ *մոռացունք*, վեր կացեք» (30). «Ու մերկացրին յոթնամատանի հարսնանց գեղեցիկ, / Ինչպես վանքերը կամ *ոսկեմասունք* սուրբ եկեղեցիք» (283):

13. *-Ստան* վերջածանց ունեցող կազմություն է *ամայստան* «ամայի՝ անմարդաբնակ տեղ, մարդաթափ վայր» բառը:

Օրինակ՝ «Որ տակովն արավ ճիշտ երկու միլիոն հայոց գերդաստան, / Ողջ Հայաստանը դարձավ գանգալուռ մի *ամայստան*» (128):

14. *-Ք* հոգնակերտ վերջածանցով կազմություն է *ցեղարսպան(ք)* «ցեղին ոչնչացնող՝ սպանող», «ցեղի սպանություն. ցեղ սպանելն՝ իբրև երևույթ» բառը՝ կազմված *չարագործ՝ եղեռնագործ* կամ *ցեղասպանություն* բառերի իմաստով[15]:

Օրինակ՝ «Լոխմանու աչքից վերքը թաքցընողն անբույժ կմնա, / *Ցեղարսպանի* ճամփեն չքանողը՝ հազար կբանա...» (40): «Վա՛յ ձեզ, վա՛յս ձեզ, ո՛վ *ցեղարսպան* նով մեղսակերներ» (72): «Նույնիսկ մատներն էր նա վիատ շարժում, / *Ցեղարսպանի* նենգ մահն էր հուշում» (86): «Թե՝ ո՛վ *ցեղասպան* բառն աշխարհ բերավ, / Ովքե՛ր լռեցին ու լռում են դեռ» (123): «Թե դու Աստված ես ամենակարող, / Թե կարողը չես հայոց պատանքի, / Ինչո՞ւ չես կտրում դժոխքն արարող / Բոլոր բազուկներն *ցեղարսպանքի*» (241). «Որ մենակ թողեց, ինքն էլ մենակվեց / Բռնության առաջ *ցեղարսպանի* (258) և այլն:

---

[13] Ստ Մալխասյանցի բառարանն ունի *մոռացունք.*,
[14] Տես *Ա. Ս. Սուքիասյան*, նշվ. աշխ., էջ 361-362: Հմմտ. *Լ.Ս.Հովսեփյան*, նշվ. աշխ.:
[15] Բնագրում այս բառը մշտապես գործածված է *ը*-ով՝ *ցեղարսպան(ը)*

Այստեղ ունենք նաև այնպիսի բառեր, որոնց երկրորդ՝ *ք*-ով ածանցված մասն, իբրև առանձին բաղադրիչ, միանում է բարդության սերող հիմքին: Նման կազմության բառերը բավականին շատ են, ուստի բերում ենք հետևյալ ներքին խմբավորմամբ:

ա) Բառեր, որոնց բաղադրվող հիմքն է *դժոխք* բաղադրիչը՝ *դանքեա-դժոխք* («Դանքեի պատկերած՝ դանքեական դժոխք»), *եղեռնադժոխք* («եղեռնի՝ ոճրի հետևանք, դժոխք»), *հազարադժոխք* («հազարապատիկ՝ անասելի դժոխք»), *մեղսադժոխք* («մեղքերի դժոխք հիշեցնող»), *միֆ-դժոխք* («անասելի՝ առասպելական դժոխք»), *մոխրադժոխք* («մոխրի դժոխք. մոխիր դարձած դժոխք»), *յոթնադժոխք* («յոթնապատիկ դժոխք. դժոխքի յոթ պարունակներ»), *ոճրադժոխք* («ոճրի դժոխք, գեհեն»):

Օրինակ՝«Հոգեհանգիստ էր զոհերին կարդում /*Դանքեադժոխք* մեր ողջ ճամփեքին» (49): «*Եղեռնադժոխք* անդունդին հասանք» (48): «Փրկելով աշխարհն այս *մեղսադժոխք*. / Որ մեզ ջնջում է այսքան անողոք» (102): «Ու տեսանք դեռ տաք *մոխրադժոխքից* / Այրված, կիսայրված գրքեր դուրս բերեց» (94): «Թե այս էլ տեսնես՝ ինչ պիտի տեսնենք, / Երբ *յոթնադժոխք* Դեր Զորներն հասանք» (16): «Դեռ ցույց եմ տալու, ցույց են տալու դեռ / Այս *ոճրադժոխքն*՝ անեծքով անմեռ» () և այլն:

բ) Բառեր, որոնց բաղադրվող հիմքն է *զորք* բաղադրիչը՝ *բյուրազորք* («մեծաթիվ՝ բազմահազար զորք ունեցող»), *էնվերազորք* («էնվերի՝ թուրքական զորք»), *թուրքազորք* («թուրքի զորք. (փխբ.) ասպատակող և կոտորող»), *ոգեզորք* («ոգու՝ ոգեղեն զորք»), *տիգրանազորք* («Տիգրան Մեծի զորք. (փխբ.) արքայական՝ հաղթող զորք»):

Օրինակ՝ «Քանզի երբ հայոց ազգն էր գլխատվում՝ /Յաթաղան կացնով *բյուրազորք* դահճի՝/ Դու լեզուն պոկած զանգ էիր թվում» (231): «Մի հոտ՝ ետևից հովվի տեղ՝ զորքեր, *(էնվերազորքեր՝* գերմանազրահ...)» (293): «-Ինչո՞ւ կանգնեցիր,- գոռաց ետևից *թուրքազորք* հորդան» (296): «Ուրվացյալն՝ հեծած ուրվանժույգին, / Վահան դառնալով մեր *ոգեզորքին»* (57) և այլն:

գ) Բառեր, որոնց բաղադրվող հիմքն է *դեմք* բաղադրիչը՝ *ուրվադեմք* («նոսր՝ թույլ դեմք. ուրվապատկեր»), *քանդակադեմք* («քանդակված դեմք. դիմաքանդակ»):

Օրինակ՝ «Բերանգոց լռանքն այս ալևորված, / Որ *ուրվադեմքն* է մարդկության նորված» (231): «Կացնաքերել էն պարիսպդ էլ վեհ, / *Քանդակադեմքն* էլ քո առյուծաբաշ» (229) և այլն[16]:

դ) Բառեր, որոնց բաղադրվող հիմքն են իմացական ոլորտ նշանակող *գիրք, խելք, խոսք, միտք* բառերը՝ *գոջախելք* («վերջում գոջացող՝ փոշմանող»), *մոխրամիտք* («մոխիր դարձած՝ մոխրաշաղ միտք»), *ողբագիրք* («ողբի՝ ափսոսոանքի, ցավի գիրք»), *պղծախոսք* («պիղծ՝ անհարիր, անվայել խոսքեր»):

Օրինակ՝ «Ինչպես ինքն Աստված, ինչպես մսուրքը.- / Թող այս էլ կարդա *գոջախելք* թուրքը...» (147): «Լուռ *մոխրամիտքը*՝ անթեղ էր սրտում, / Ուրվականի պես կայծակեց տրտում» (248): «Քանի հույսս չեք, ո՛վ մարդաբծեր, / Այս *ողբագիրքս* դասագիրքն է ծեր» (325): «Քարվան առ քարվան բերում ու բերում, բերում՝ հսկելով, / Հայոց Աստծուն անգուսպ հայհոյող *պղծախոսքերով*» (293) և այլն:

ե) Բառեր, որոնց բաղադրվող հիմքն են մարմնի մաս, վերջինիս ֆիզիկապես և հոգեպես վերաբերող *կյանք, կուրծք, ծեռք, մեղք, ոտք, վերք* բառերը՝ *դահճածեռք* («դահճի՝ մարդասպանի ծեռք»), *դառնակյանք* («դառը՝ դժվարին կյանքով աչքի ընկնող»), *թրամեղք* («թրի՝ սրի պատճառած մեղք՝ նեղություն»), *հազարավերք* («հազարավոր՝ մեծաթիվ վերքեր ունեցող»), *ձիաոտք* («ձիու ոտք»), *մայրակուրծք* («մայրական սնուցիչ՝ կերակրելու առատ աղբյուր») և այլն:

Օրինակ՝ «Խուժեց փարախներն հայոց *դառնակյանք*, / Խուժեց, խժռեց ծերին ու մանկան» (14): «Ու *դահճածեռքով* նախճիրն ու ոճիրն հորդեցին ձորում, / Ցայտեց արյունը... թվաց լուսնից էլ արյուն է ծորում...» (298): «Ազգ որ չի գործել ոչ մի *թրամեղք* երկրում բազմամեղ... / Իր Արարատի սուրբ կանթեղի պես՝ հավիտյան անմեղ» (118): «Տեսնելով զոհերն այս *հազարավերք*, / Ողջ Արևմտյան Հայաստանով մեկ» (280): «*Ձիաոտքերը* թաղիքված էին, որ ձայն չհանեն, / Որ հայ վանքերից թալանված ոսկիք ապահով տանեն (282): «Որ հայտնելով *մայրակուրծք* մի գետ՝ / Գիրկն առավ իսկույն մանուկ գետակին» (72) և այլն:

զ) Բառեր, որոնցում որպես բաղադրվող հիմք են հանդես գալիս *երկինք, հոսք, շարք, վանք* բառերը՝ *արնահոսք* («արյան հոսք՝ հոսելը. արնահոսություն»), *դժոխաշարք* («դժոխային՝ դաժանության պատրաստ շարք՝

---

[16] Ս. Ա. Սելքոնյանի բառացանկում (էջ 170) բերվում է *քանդադեմք* ձևով:

խմբվածություն»), *յոթերկինք* («ամենավերին, յոթ երկինք այն կողմ»), *սրբավանք* («սրբատեղի՝ վանք, սրբավայր»)։

Օրինակ՝ «Երբ ի գին թափվող մեր *արնահուքին* / Ողջ Հայաստանի արծաթն ու ոսկին / Դեպի Եվրոպա վար քարավանվեն» (199)։ «Իսկ ծորի վերև՝ *դժոխաշարքով* ասկյարները, տե՜ս, / Հրացանները լցրած կանգնեցին սև ամպերի պես» (300)։ «Ու կմռնչան *յոթերկինքն* ի վեր, / -Ո՛վ ցավերի ծով ծնած պիղծ դավեր» (21)։ «Ո՛վ Նիագարա, քո հորձանքի մեջ / Տակովդ արե՞լ ես սրբավանք մի պերճ» (90) և այլն։

Վերը բերված գոյականակերտ վերջածանց ունեցող նորակազմ բառերի մոտ մեկուկես տասնյակ խմբերից մի քանիսը ներկայանում է մեկական օրինակով։ Այդպիսին են 2, 3, 4, 6, 7, 13, 14 խմբով, այսինքն՝ *-ացի, -ենի, -իչ,-ոց, -մունք, -ստան, -ք* վերջածանցով բաղադրված բառերը։ Մնացածը երկու և ավելի օրինակով փաստարկվող կազմությունների խմբեր են։

Այսպիսով, եթե ամփոփելու լինենք վերը կատարված վերլուծությունը, ապա կարելի է, իբրև եզրակացություն, նշել հետևյալը։ «Հայոց դանթեականը» պոեմի նորակազմ բառերի մեջ, իրենց հերթին, առանձին հետաքրքրություն են ներկայացնում գոյականակերտ վերջածանց ունեցող բառերը, և իբրև բառապաշարի առանձին խումբ, հեղինակի խոսքի դրսևորման յուրահատուկ միջոցներից մեկն են։ Դրանք ստեղծված են ինքնատիպ մտածողության ակունքներում, խոսքի ոճավորման ինքնաբուխ պայմաններում, ուստի հարստացնում են բանաստեղծի, այլև առհասարակ ժամանակակից հայերենի բառապաշարը։

Newly formed words with noun-forming affixes in the "Armenian Danteida" poem after Hovhannes Shiraz

In the "Armenian Danteida" poem after Hovhannes Shiraz besides other affixation types, we can find also words with noun-forming affixes.

There are more than hundreds of neologizms with following affixes: *-անք* -ankʿ (*ապշանք apҷankʿ* "struck dumb; stupefied"), *-ացի acʿi* (*արևմտացի arewmtacʿi* "European"), *-ենի -eni* (*ոհմակենի ohmakeni* "member of a pack"), *-իչ -iҷ* (*խավարիչ xawariҷ* "darkener"), *-իկ -ik* (*դաշտիկ daҷtik* "a small field") *-մունք –munkʿ* (*ազատմունք* azatmunkʿ "freedom; rescue"), *-ոց -ocʿ* (*զուռնազոց* zuҷnazҷocʿ "bray, bellowing of zourna – oriental wind instrument"), *-ություն –uʃyun* (*պղծալռություն pՁcalҷuʃyun* "mean, foul silence"), *-ուկ –uk* (*գայլամարդուկ gaylamarduk* "man with life of wolf"), *-ուհի* (*աֆրիկուհի* "African (woman)"), *-ում* (*մեղսաքաղում meՁsafaՁum* (literally) "apostasy, denial of sin"), *-ունք -unkʿ* (*ազգամասունք azgamasunkʿ* "a part of people, nation"), -*ստան -stan* (*ամայստան amaystan* "uninhabited place, site"), *-ք -kʿ* (*ցեղասպանք cʿeՁaspankʿ* "massacre; genocide"), etc.

In the article we give lexical-semantic analyses in separate groups.